

EGYED EMESE

Drámai költészet a színpadon: Scipione Maffei egyetemes színháza, 1723–1725*

Korunkban mindenkinek van véleménye a színház mibenlétéről, és többnyire elvárásokat is megfogalmazunk arra vonatkozóan, milyennek kell a jó előadásnak lennie. A színház története a kezdetektől valóságos szabadságküzdelmeket is jelent: az iskola falain belül és a nagyobb nyilvánosság előtt egyaránt. Hadd idézzek erre vonatkozóan Kilián Istvántól a piarista iskoladrámákat közreadó kötetből egy rá jellemző, mindig pozitív tartalmakat kereső és hangsúlyozó megállapítást:

„A rendalapító Kalazanci Szent József nem mérhette fel tökéletesen a társadalmi igényeket. Három levélben is tiltakozott az iskolai színház létesítése ellen [...]. Bizonyára nem fedezte fel, hogy az iskolai színház nevelheti és taníthatja is az ifjakat. Olyan erények gyakorlására adhat útmutatást, amelyeket a fiatalok szerepeket játszva könnyebben sajátíthatnak el, tehetnek magukévá. Másrészt pedig a bűnök és hibák elkerülésére is adhat nekik kiváló gyakorlati útmutatást...”¹

Kilián Istvánnak, a kutató tanárnak, szerkesztőnek, tudományszervezőnek, mentornak a munkássága színvonalában, mennyiségében és hatásában mérhető. Emléke előtt a továbbiakban egy olyan gondolatmenettel kívánok tisztelni, amely a fenti megállapítás drámai érvényességét tágabb értelemben, nem iskolai, hanem általános színjátszás- és könyvtörténeti példákon, itáliai eredetű forráscsoporton vizsgálja.

1723-ban (I–II. kötet), illetőleg 1725-ben (III. kötet) Veronában, Jacopo Vallarsi nyomdájában megjelent egy olasz nyelvű drámaantológia: *Teatro Italiano O Sia Scelta Di Tragedie Per Uso Della Scena*;² Antonio Rambaldo di Collaltónak címzett kiadói ajánlással. A már csak igen kis példányszámban fellelhető kiadványok mintegy iránymutatást kívántak adni ahhoz, milyen a színvonalas drámai mű és a megbízható szövegkiadás.

* A tanulmány megírásakor a szerző az MTA 8/2022/KP számú, Magyarországi Vendégkutató programjának ösztöndíjasa volt.

¹ KILIÁN István, *A piarista iskola, színház, színjáték és dráma = Piarista iskoladrámák*, s. a. r. DEMETER Júlia, KILIÁN István, KISS Katalin, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp., Akadémiai–Argumentum, 2002, 12–13.

² *Teatro Italiano O Sia Scelta Di Tragedie Per Uso Della Scena*. [szerk. Scipione Maffei; a továbbiakban: *Teatro Italiano*] I. 1723, II–III. 1725. Verona, Iacopo Vallarsi.

Az újszerű kiadvány megjelentetését elősegítő Collalto³ személyének is érdemes figyelmet szentelnünk. Velencei nemes családból származott, amely udvari megbízatásokat vállalva osztrák tartományokban telepedett le, a bécsi udvarhoz kötődött. A kötet megjelenése idején Antonio Rambaldo di Collalto már tiszteletbeli címek sokaságával rendelkezett.⁴ Osztrák diplomáciai karrierjének számottevő mozzanata bécsi udvari kiküldetése a XIII. Benedek⁵ halálát követő konklávében, VI. Károly⁶ rendkívüli nagyköveteként.⁷ Diplomáciai karrierjénél számunkra azonban jelentősebb kulturális mecénatúrája. Fölvételt nyert olyan tudós csoportokba, mint az olasz nyelv ügyében szerveződött Accademia della Crusca és az itáliai kultúra művelését, a jó ízlés elterjesztését célzó Accademia dell'Arcadia. Könyvgyűjtő volt, az ókori kultúra iránt érdeklődött, Muratorit⁸ egy darabig különösen támogatta, de Apostolo Zenót⁹ is; javaslatukra női szerzőket is (Luisa Bergallit például¹⁰). Egyre szívesebben támogatta költészeti és drámaköltészeti művek kiadását neki ajánlott, úgynevezett „homloklevelekért” cserébe. Az antológia első kötetében nem jelenik meg cenzúrai jóváhagyás, a Giovanni Paolo Mazzoleni veronai egyházi cenzor által vizsgálatra átadott kötetben nem talált a három kinevezett bíráló sem a katolikus vallást, sem az erkölcsöt sértő elemet; a kiadónak megengedték a kinyomtatást és a könyv forgalmazását a velencei és a padovai nyilvános könyvtárak helyeken.

A kiadványban meg nem nevezett szerkesztő pedig a tevékeny, sőt a meggyőződéséért heves vitákat is vállaló tudós, Scipione Maffei (Verona, 1675. június 1. – uo., 1755. február 11.). Olyan műnek is szerzője volt, amelynek hatása a magyar reformkorig elér; ez a *Della Scienza chiamata Cavalleresca* (1710), amely szerint a nemességet tettekkel kell bizonyítani. A drámaantológia megjelenésekor a Milánói Hercegség, a Nápolyi, illetve a Szardíniai Királyság Habsburg koronataromány volt.

³ San Salvatore di Collalto, 1682. március 9. – Brtnice, 1740. december 26.

⁴ Renzo DEROSAS, *Antonio Rambaldo Collalto = Dizionario Biografico degli Italiani* – 26 kötet (1982) https://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-rambaldo-collalto_%28Dizionario-Biografico%29/ (2023. 01. 29.)

⁵ Pietro Francesco Orsini – felszentelése után Vincenzo Maria Orsini – (Gravina di Puglia, 1649. február 2. – Róma, 1730. február 21.) 1724-től római püspök, és a római katolikus egyház vezetője haláláig XIII. Benedek néven.

⁶ Habsburg Károly (1685–1740) német–római császár, III. Károly néven Magyarország, II. Károly néven Csehország királya.

⁷ A konklávé Lorenzo Corsini (1652–1740) – XII. Kelemen pápa megválasztásával ért véget.

⁸ Ludovico Antonio Muratori (Vignola, 1672. október 21. – Modena, 1750. január 23.) olasz teológus, író, könyvtáros. Magyar recepciójához itt egy Egerben megjelent munkáját említjük: *Lamindus Britaniusnak, avagy Muratorius Lajos Antalnak, a' felséges mutinai hertzeg' könyv-tartó háza' fő gondviselőjének, a' keresztény embernek valóságos áhítatosságáról költ munkája. Először olaszból deákra fordítottatott, most pedig magyar nyelven ki-botsátatott*; Nagy Ignác; Bauer Károly József, Eger, 1763.

⁹ Apostolo Zeno (Velence, 1668. december 11. – uo., 1750. november 11.).

¹⁰ Luisa BERGALLI (Velence, 1703. április 15. – 1779) drámaíró, fordító műve többek között a *Commedie tradotte in verso sciolto, col testo a fronte*, Venezia, 1733–1735. (Az egyes fordításokat 1727–1731 között már kiadta.) Árkádiai neve: Irminda Partenide.

(Itt jegyezzük meg, hogy Maffei, aki a párizsi Académie des Inscriptions et Belles Lettres tagja volt, közel állt a bécsi udvarhoz is.)

Az első kötet alcíme és bevezetője jelzi a mű *defensio* voltát, azaz a műfaj létjogosultsága mellett érvelő jellegét: „Premessa un’Istoria del Teatro, e difesa di esso”. Aláírás nem jelzi a szerzőt, de az egyebütt is közölt szöveg, továbbá a könyvtörténeti kutatások egyértelműen Scipione Maffeinak tulajdonítják mind az antológia összeállítását, mind pedig a bevezető értekezést.

Rendkívüli tudatossággal összeállított kiadványról van szó. A három kötetben összesen 12 drámai mű szövege fordul elő áttekinthetően, egységesen felvonásokra, azokon belül jelenetekre tagolva, a cím után szerepjegyzékkel, némelyikük argumentummal is ellátva. A kiadvány koherenciájához formailag jelentősen hozzájárul az ajánlás megismétlése minden kötet elején és a díszesebb iniciálék, illetve a nyomdadíszek előfordulása a kötetekben, tartalmilag pedig az egyes kötetekbe illesztett egy-egy első közlésű („non più stampata”) darab. Határozott kísérlet ez az olasz nyelvű szellemi kincstár létrehozására hozzáférhető színvonalas drámai művek révén. A második kötetben – az ajánlást követően, számozatlan, nyilvánvalóan utólagosan beillesztett argumentumként – rövid emlékeztető olvasható, amely szerint az első kötet célja annak jelzése volt, hogy egykor a nők nem szólalhattak meg a színpadon. Ez a kötet pedig azoknak, akik a bölcsészettől túl távolinak tartják ezeket a műveket, utazást, más, a szülőhelytől különböző területen (értsd: a művek cselekményének színhelyén) való időzést javasol, illetőleg arra a nehéz kérdésre keres választ, énekeltek-e az ókori színpadon vagy nem.¹¹ A harmadik kötet egy rövid, az olvasóhoz intézett, mondhatni, szerkesztői levélben menti a döntést, amely szerint az antológia egyes köteteibe a már nem élő szerzők művei kerültek be. Az argumentálás azzal folytatódik, hogy vagy olyan műveket válogattak a gyűjteménybe, amelyek még nem jelentek meg nyomtatásban, vagy olyanokat, amelyek korábbi kiadásban csaknem elérhetetlenekké, ritkasággá váltak.¹² A III. kötet indoklása után már nem kérdés, miért olvashatók kortárs szerzőktől származó tragédiák ebben a 18. század elején publikált és Európa-szerte elterjedt antológiában. A szerkesztő – egyébként egyértelmű – kánonképző szándéka szó szerint nem jelenik meg az érvek között.

A teljes szövegek, majd ezek az értelmezési javaslatok jelzik számunkra az eredeti drámai művek (és általuk a szerzők) tiszteletét, vagyis a szerzői jog tiszteletben tartását, egyszersmind azonban a praktikus (dramaturgiai-szenikai) szempontok érvényesítésének szándékát is.

¹¹ „La dissertazione promessa nel primo Tomo per mostrare come fra gli Antichi non recitavano in Teatro le donne, si darà in uno de’ Tomi susseguenti, essendo sopraggiunti a chi dovea comporla effari troppo diversi dall’otio delle lettere, e necessità di far qualche viaggio, e di soggiornare altrove. Altra se ne darà forse ancora per discutere l’oscuro punto, se si cantassero, o nò gli antichi drammi.” (*Teatro italiano* II. 7.)

¹² *Teatro italiano* III. IX.

A tragédiák elosztása az egyes kötetekben a következő (itt meghagyjuk az eredeti olasz drámacímeket):

Az első kötetbe régebbi (15–17. századi) szerzők művei kerültek, a második tétel első kiadásban, a harmadik fordítás latinból: *La Sofonisba* del Trissino;¹³ *L'Oreste* del Rucellai non piu stampato;¹⁴ *L'Edipo Re* di Sofocle tradotto dal Giustiniano;¹⁵ *La Merope* del Torelli.¹⁶ A második kötet csupa eredeti művet tartalmaz, Ceba darabja első közlésű: *Il Torrismondo* del Tasso;¹⁷ *L'Astianatte* del Gratarolo,¹⁸ *La Semiramide* del Manfredi;¹⁹ *Le Gemelle Capovane* del Cebà non più stampata.²⁰ A harmadik kötetbe túlnyomórészt 17. századi műveket sorolt a szerkesztő, ezek közül a *La Cleopatra* első közlésű: *Il Solimano* del Bonarelli;²¹ *L'Alcippo Spartano* del Cebà;²² *L'Aristodemo* del Dottori;²³ *La Cleopatra* del cardinal Delfino²⁴ non piu stampata.

A szerkesztő vagy inkább ötletgazda Maffei

Scipione Maffei munkássága egészét, hatalmas értekezéseit tekintve a színházi terület talán kevésbé tűnik jelentősnek, hatása és az együttműködések szempontjából azonban méltó a figyelmünkre. Giulio Cesare Becelli szerkesztésében jelentek meg színpadi munkái Veronában 1730-ban, kiegészítve az ókori színjátszásra vonatkozó magyarázataival. A veronai zenés színház megnyitására *La Fida Ninfa* című librettójából (1730) Vivaldi írt zenés darabot a veronai il Teatro Filarmonico számára. Maffei mint drámaszerző fontos alkotása a *Merope* című tragédia (1713); évtizedekig volt tanulmányozás és imitáció tárgya, mert ókori klasszikus szerzők művei inspirálták. (Nyomatásban 1730-ban jelent meg egyéb művekkel együtt.) Maffei *Il Raguet* című komédiája, amely az idegenmajmolást a nyelvkeverésben teszi nevetség tárgyává, 1747-ből való. Tárgya és hangvétele, de főleg célzatossága okán ezzel Csokonai *Cultúra* vagy *A Pofók* című darabját, de a *Karnyónét* is joggal vethetjük egybe.

¹³ Gian Giorgio Trissino (Vicenza, 1478. július 8. – Róma, 1550. december 8.).

¹⁴ Giovanni Rucellai (Firenze, 1475. október 20. – 1525. április 4. előtt).

¹⁵ Orsato Giustinian (Véence, 1538. szeptember 27. – Montebello Vicentino, 1603. szeptember 14.).

¹⁶ Pomponio Torelli (Montechiarugolo, 1539 – Parma, 1608. április 9.).

¹⁷ Torquato Tasso (Sorrento, 1544. március 11. – Róma, 1595. április 25. után).

¹⁸ Bongianni Gratarolo (Salò, 1530 körül – valószínűleg 1599). A darab korábbi megjelenése: Venezia, A. Salicato, 1581, 1589.

¹⁹ Muzio Manfredi (1535? – 1609. november 2.).

²⁰ Ansaldo Cebà (Genova 1565 – Genova 1622/1623. április).

²¹ Prospero Bonarelli (Novellara, 1582. november 5. – Ancona, 1659. március 9.).

²² Ansaldo Cebà (1565–1622).

²³ Carlo de' Dottori (Padova, 1618. október 9. – Padova, 1686. július 23.), a darabot Padovában mutatták be 1643-ban.

²⁴ Giovanni Delfino (1617–1699).

Visszatérve az antológiához, a *Bevezetés* rövid színháztörténetet is tartalmaz, a szerző terminusával drámaiköltészet-történetet. Az időszámításunk előtti évszázadban született történetíróra, Valerius Maximusra (Kr. u. I. sz.) hivatkozva állítja Maffei, hogy a színházakat az istenek tiszteletére („per culto degli Dei”) és az emberek szórakoztatására („per trastullo degli uomini”) találták ki.²⁵ Aulus Gellius (Róma, 125 körül – ?, 180 körül) idézve emlékeztet arra, hogy a görögök „Bacchus míveseinek” („artefici di Bacco”²⁶-nak) neveztek mindenkit, aki a színházban tevékenykedett. Kijelenti, hogy a színházi kifejezések két fajtájával éltek az ókoriak (értsd görögök, rómaiak): az egyikkel a halláshoz, a másikkal a látáshoz szóltak.²⁷

A műnem, vagyis inkább a tevékenységi forma történeti elemzésekor az áldozatszerűséget és a humanista vétetésű patriotizmust sugallja a bevezető szöveg: eszerint az imitatív művészetek e legkiválóbbja – vagyis a tragédiaíjászat – görög és latin nyelven való virágzás után eltűnt, majd éppen Itália földjén született újjá, III. Ince pápa (360 körül, Albano Laziale – 417. március 12., Róma) azonban tiltás alá helyezte (így Maffei magyarázatot ad arra, miért hiányzik a kulturális hagyományból a nyilvános színjátszás).

A forrásismeretben jeleskedő Maffei első drámai eseményeket tanúsító szöveg- emlékeket is megnevez. A „Pez atya” (értsd Pez bencés szerzetes) által kiadott *Ludus Paschalis* – annak *Anekdótái* második kötetében – mint a 12. század végéről származó padovai darabot²⁸ (bár ennek datálását kétségbe vonva) és az 1243-beli corbeioi apátságban előadott művet, a *Giuseppe vendutót*, ennek két forrását is pontosan megjelöli.²⁹ Mint az itáliai drámai költészet első színvonalas szerzőit a padovai Mussatót (Albertino Mussato: Padova, 1261 – Chioggia, 1329. május 31.)³⁰ és a vicenzai Trissinót (Gian Giorgio Trissino: Vicenza, 1478. július 8. – Róma, 1550. december 8.) nevezi meg. Ez utóbbi már olaszul – egy általa meghatározott választékosságú „népnyelven” – írt.

A bevezető szerzője szerint a *Sofonisba* az első olasz remekmű; tragédia, amelyet azonban alighogy recitálni kezdtek és sikerre vittek Rómában, akárcsak más, jó színvonalú komédiákat X. Leó pápa idején, máris elhallgattattak, mintegy száz esztendőre. Kitekintésül és az itáliai elsőséget sem feledtetve jelzi, hogy mintegy

²⁵ *Teatro italiano*, XXIV.

²⁶ *Teatro italiano*, XXVI.

²⁷ Due generi di representationi ebbero gli antichi in Teatro: con l'uno si parlava all'udoto, con l'altro a gli occhi. *Teatro italiano*, XXVI.

²⁸ Pontos adatai: *Ludus paschalis de adventu et interitu Antichristi in scena adhibitus saeculo XII = Thesaurus anecdotorum novissimus*, II. 3, ed. Bernardus PEZ, Augsburg, 1721 (editio princeps), 185–196. A darab hatalmas bibliográfiája: *Ludus de Antichristo: Bibliografia*. <http://www.examenapium.it/anticristo/> (2023. 01. 29.)

²⁹ Bevezető, *Teatro italiano* I. II.

³⁰ A személyi szócikk szerzője Marino ZABBIA, lásd *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 77 (2012).

hatvan évvel a *Sofonisba* után elkészültek az első francia nyelvű, szabályos ókori mintájú tragédiák és komédiák is Jodelle-nak³¹ köszönhetően („Stefano Jodele fu il primo, che metesse in Teatro Tragedia, e Comedia alla forma degli antichi, e collui fiori in tempo d’ Enrico III.”³²). Itt a hangsúly azon van, hogy Maffei szerint az itáliai szerzőké, nem pedig a franciáké az ókori irodalom felfedezésének elsősége.

Ami az antológia egyes darabjait illeti, a 16. századi, Muzio Manfredi-féle tragédia, a *Semiramide*, szerzője életében nem jutott el a bemutatásig – 1593-ban ugyan kinyomtatták Bergamóban, nagyszámú gratuláló szöveg kíséretében, de valós értékeit elsőként éppen Scipione Maffei ismerte fel, ő javasolta Luigi Riccoboni társulatigazgatónak, hogy iktassa a trupp repertoárjába, és ugyanő szerkesztette bele a színpadra szánt olasz tragédiák antológiájába 1723-ban.³³ (Hadd jegyezzük meg, hogy – bizonyára nem véletlen – *Sémiramis* címmel Voltaire is írt a babiloni férjgyilkos királynőről klasszicizáló tragédiát „népnyelven”, azt 1748-ban mutatták be, nyomtatásban pedig 1749-ben jelent meg Párizsban.³⁴)

Van különbség is az egyes kötetek, sőt az egyes antológiadarabok közlése között. A színháztörténeti, könyvtörténeti és szerzői életrajzi információk különböző terjedelemben és megfogalmazásban egészítik ki az egyes drámaszövegeket (bevezető részekként), egyes művek után pedig precíz javaslatok jelzik, hogyan lehetne a sikeresebb előadás céljából rövidíteni az egyes darabokat. Hogy a reneszánsz ókori tragédiaértelmezéseihez a 18. századi szerző milyen kommentárt fűz, jelzi, hogyan kívánja az olasz novecento tudósa a kulturális tekintélyekre való hivatkozással alakítani kora szemléletét, művészethez való viszonyulását. Lássuk, milyen rövidítési javaslatok fordulnak elő például a *Semiramide*-ra vonatkozóan (az eredeti nyelven idézzük a megfelelő részeket, korai bizonyosságait annak, hogy a gyönyörűen kimunkált, de igencsak terjedős szöveghez már korábban is „hozzá mertek nyúlni” a színházi emberek – s hogy ilyesmit még a drámaszövegek legnagyobb tisztelői, a közreadók is szorgalmaztak):

³¹ Étienne Jodelle költő, drámaszerző, a francia Pléiade nevű költői akadémia tagja, az ókori színjátszás kutatója III. Henrik király uralkodása idején (Párizs, 1532 – Párizs, 1573).

³² Címtelen bevezető. *Teatro italiano* I. V.

³³ Lásd Franco PIGNATTI *Muzio Manfredi = Dizionario Biografico degli Italiani* – 68 kötet (2007). https://www.treccani.it/enciclopedia/muzio-manfredi_%28Dizionario-Biografico%29/

³⁴ A műnek egy 1768-beli bécsi kiadását őrzi az esztergomi Székesegyházi Könyvtár (raktári jelzete: 42315).

„Avvertimenti per recitare *La Semiramide*³⁵ (II)

Atto primo. Si possono a tralasciare [kihagy] la prima scena, e la seconda. Nella terza, dopo il verso, *Bella, che tal te gli ho dipinta, e saggia*, si possono lasciare versi 21, dicendo dopo

*Questi è Anafarne general mio duce,
Che s'arse, et alse già tant'anni meco etc.*

Egyebütt az omettere [elhagy] kifejezést találjuk.

„Atto secondo. può dire, per colorire in qualche modo l'andar via al comparir di Dirce

Nella terza Scena si tralasci [áthúzandó, elhagyandó] il Coro.

Chi volesse accorciare [ha valaki rövidíteni szeretné] dopo il verso Ogni discorso uman langue, o si perde, potrebbe lasciarne 34 facendo risponder Nino [a következő választ adni Nino szájába], *s'egli e pur ver, che tante m'ami, io voglio etc.*”

„Atto terzo, scena seconda: si lasci il Coro, le cui ultime parole dirà Simandio. Nella terza dal verso *Questa virtù, che sopra ogn'altra splende*, si può saltare [át lehet ugorni], *Tu sei figlia di Dea etc.*, i versi del Coro si saltino [átugrandók].”

Atto quarto. Scena prima, dal verso, *Di feritate, e d'impietate esempi*, si vada [át kell menni a...] a quello, ... Il Coro si lascia sempre [a kórust így is meg kell hagyni].”

„Scena quinta: Atto quinto (...). Scena quinta si tacciano i primi dieci versi [az első tíz sort nem kell mondani]. Si pongono questi suggerimenti, per impedire nelle tragedie alquanto lunghe, che altri non tronchi mal a proposito come spesso si vede avvenire. Fu recitata in questo modo la *Semiramide* nella nostra Città, e piacque sommamente.”

Tehát a legtöbb esetben a szöveg meghúzását, rövidítését javasolja.

Scipione Maffei munkássága a történetiség iránti érdeklődés és az elméleti igényesség szempontjából is jelentős a színháztörténet számára, de, mint láttuk, ő a színjátszás gyakorlati kérdéseiben is járatos volt. Paul Ricoeur a tragédiát a filozófia tanítómesterének nevezi, tekintve, hogy a tragikusát elsősorban az ókori művekben lehetett kimutatni, amelyekben a – lényegében csak a képzeletben létező – tragikus hősök valószínűleg meg. Maffei kultúraértelmezésének (és újító elképéléseinek) lényeges, de nem egyetlen eleme a tragikus színház értékelése, propagálása, tudós védelme.³⁶ Ez évtizedekig

³⁵ Modern kiadása: Muzio MANFREDI, *Semiramis*, Antonio DECIO, *l'Acripanda, Due regine del teatro rinascimentale*, a cura di G. DISTASO, Taranto, Lisi Editore, 2002.

³⁶ Paul RICOEUR: *Sur le tragique*, Esprit 1953/3. 449.

volt tanulmányozás és imitáció tárgya, mert ókori klasszikus szerzőkből inspirálódott. (Nyomtatásban 1730-ban jelent meg egyéb művekkel együtt.)

Az antológia megjelenése után is jelen van Maffei a színházról való tudományos diskurzusban. Epigráfiai érdeklődése és tájékozottsága révén a régészeti feltárások felirataiból nyert információkkal támasztja alá – tudós, az árkádiai „jó ízlés” terjesztése, egyszersmind a színházművészet kontinuitása jogosságának elismertetése érdekében kifejtett – érvei rendszerét.³⁷ Kijelenthetjük, hogy epigráfusként a színházi világ történése is volt. Egy 1739-ben Velencében megjelent tanulmánykötetben (*Esami di varij autori sopra il libro intitolato L'eloquentia italiana di... Giusto Fontanini*) az egyik terjedelmes tanulmányt éppen ő jegyzi, ebben kiegészítés címén módszeresen csoportosított jegyzéket készít az olasz tudományos és művészeti kiadványokról: *Esame fatto dal signor marchese Scipione Maffei del libro intitolato Dell'eloquenza italiana; Tratto dal secondo Tomo delle Osservazioni Letterarie: nel quale si registra un gran numero di libri Italni, la maggior parte importanti, che erano stati ommessi ne'Cataloghi dell'Haim, e di Monsignor Fontanini, riveduto e ampliato dall'autore medesimo*. Az értekezés sok vonatkozásban megismétli a szerzőnek a *Teatro italianó*ban már kifejtett álláspontját. Eszerint például a szerelem nyilvános bemutatása nem megengedett a színpadon: „Innamoramenti non si possono lecitamente esprimere, e rappresentare nelle commedie, e nelle tragedie.” A tanulmányban kritikát olvashatunk Fontanini³⁸ művéről, és bőséges kiegészítést az általa készített olasz könyvjegyzékhez. Maffei az általános bírálatot tartalmazó előszó után könyvtudományi rendszerben közli az általa ismert és Fontanini jegyzékéből hiányzó művek adatait. A tudományos kritika és a források alapján rekonstruálható siker szerint rangsorolja a műveket, különös értéket tulajdonít az „elsőségnek” is: valamilyen tartalmi, műfaji, nyelvi vagy szcenikai jellegű, e területen bevezetett újításnak. Adunk erre néhány példát: G. B. Casalio *Amaranta*³⁹ című pásztorjátékából, amelyet ugyan 1538-ban nyomtattak Velencében, de amelyet 1500 előtt készített szerzője rímelő nyolcas verssorokban és néhol hármas sorokban, arra következtet, hogy ilyen régi keletűek Itáliában a pásztorjátékok. Vagy G. B. Cini⁴⁰ *La Vedova* [Az özvegy] című darabja, amely 1569-ben jelent meg Firenzében, és amely talán az első volt, amelyben a velencei, a bergamói, a nápolyi és a szicíliai tájnyelv verses formában szólal meg

³⁷ Egy lehetséges erdélyi magyar párhuzam – bár a magyarigeni lelkipásztort a színház nem érdekelte: Bod Péter (1712–1768) a síriratok lemásolásával az erdélyi történelem forrásait tette közzé: *Hungarus tymbaules, seu grata ac benedicta hungarorum quorundam principum, heroum, magnatum toga et sago domi militiaeque insignium, virorum eruditione ac prudentia clarorum, feminarum honestatis fama, ac pietatis studio illustrium ex epitaphiis renovata memoria* 1764.

³⁸ Giusto Fontanini (San Daniele del Friuli, 1666. október 30. – Róma, 1736. április 17.).

³⁹ Giambattista CASALIO DA FAENZA *Amaranta* comedia nuoua intitolata *Amaranta*, composta per Giombattista Casalio da Faenza 1548, Vinegia, Venturino di Roffinelli. Az engedély 1538-ban kelt, Matuiol Padouano írja alá.

⁴⁰ Giovanni Battista Cini (Pisa, 1528 – Firenze, 1586)

(hacsak meg nem előzte Andrea Calmo [Velence 1510–1571] a tercínákban megírott *Egloghe Pastorali*val, amelyben az egyik öreg velencei, a másik bergamói tájszólásban beszél; a szintén bergamói Ruzante⁴¹ többféle tájnyelvet használ prózában komédiájában).⁴² A jegyzékből kimaradt, de számottevő alkotásként nevezi meg az itáliai (és csak ottani használatra készült), ötven tematikus komédiaszcenáriumot tartalmazó *Teatro delle Favole rappresentative*t, Flaminio Scala művét (Velence, 1611); és igazán impozáns a Fontanini-katalógusból kimaradt és általa megnevezett nyomtatott vagy hiteles forrásban említett művek sora.

A színház társadalmi megítélésének kérdése viták tárgya volt a 17–18. század folyamán a keresztény Európában. Maffei nem állt egyedül a színház intézményét értékékként felmutató kísérleteivel; a másik Árkádia-tag, Giovanni Antonio Bianchi⁴³ (árkádiái pásztori nevén Laurisio Tragiense) traktátusát is ide kell sorolnunk: *De i vizi, e de i difetti del moderno teatro e del modo di correggerli, e d'emendarli*. Ragionamenti VI di Laurisio Tragiense pastore arcade 1753. Ez a könyv az egri Főegyházmegeyi Könyvtárban is megtalálható.

A *Theatro italiano* antológiával csaknem egy időben, 1727–1728-ban jelent meg Charles Rollin⁴⁴ munkája, a *De la manière d'enseigner et d'étudier les belles-lettres par rapport à l'esprit et le coeur* (rövid címén: *Traité des études*).⁴⁵ Rollin címbe emeli a kérdést, hogy megengedhető-e a keresztény iskolákban a profán költők olvasása. Említi, hogy Platón szerint a köztársaságban nincs helyük a költőknek, és műveik sem valók az ifjúság kezébe. Nagy Szent Bazil és Nazianzoszi Szent Gergely példája nyomán mégis azt állítja Rollin, hogy javítva és válogatva lehet az ókori (értsd profán) szerzőket is használni.⁴⁶

A színházi és drámaiviták kora ez: Voltaire tehát vakmerően inspirálódott Maffei *La Mérope*-jából: rímekbe szedte és franciára adaptálta az olasz szerző tragédiáját, de bevallatlanul. Maffei antológiájának koncepcióját is felhasználta verses drámasorozata létrehozásakor. Bibliái tárgy és klasszikus ókori történet azonos műnemben való feldolgozása az iskoladramák esetében magas rangú egyházi szerzőnél sem elképzelhetetlen: Benedetto Pamfilij⁴⁷ bíboros, *Az Ábel feláldozása*, a *Sedeciás*, *A tékozló fiú* című oratóriumok szerzője az ókori színjátszás híve volt.

⁴¹ Ruzante, polgári nevén Angelo Beolco (1496 – Padova, 1516) olasz komédiaszerző.

⁴² MAFFEI, *Esami...*, i. m., 54

⁴³ Giovanni Antonio Bianchi (Lucca, 1686 – Roma, 1758).

⁴⁴ Párizs, 1662. január 30. – uo., 1741. szeptember 13.

⁴⁵ A könyv jelzete az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban: +BV 1554/1-2.

⁴⁶ ROLLIN, i. m., 332.

⁴⁷ Teológus, költő, humorista, zeneszerző és mecénás volt, az árkádiái társaságbeli neve Fenicio Larisseo. (Róma, 1653 – Róma, 1730) Alessandra Mercantini: *Benedetto Pamfilij*. Dizionario Biografico degli Italiani – volume 80 (2014).

Az értékes antológia szerkesztőjének és előszava szerzőjének, Scipione Maffeiének színházzszemléletét erőteljesen befolyásolták kutatásai az ókori epigráfiai és képi alkotásokra vonatkozóan, ezen belül az ókori színházra vonatkozó tanulmányai is. A megvalósult kiadvány valóságos színházismereti kézikönyvvé lett, amely rávilágít az ókori témák, az ókori színház mint hasznos örökség, a drámai művek fordításának és imitációjának mibenlétére, fontosságára, egyszersmind azokra a lehetőségekre, amelyek a 18. századi színházi szakemberek számára könnyebben befogadhatóvá teszik az igényes nemzeti nyelven elhangzó, terjedelmes, a színpadon „recitált” szövegeket (vagyis verseket – drámai jambusokat, terzinákat, canzonékat). Ez a tudós a hangzó nyelv esztétikáját vallotta, a színpadot a drámai költészet helyének tekintette, és érveket gyűjtött annak érdekében, hogy a döntési helyzetben levők a keresztény viselkedési normákkal ne tartsák ellenkezőnek a nagy múltú színjátszást, elsősorban a tragédiaíjtszást.

Az ókori tragédiáról és a komédiáról zajló viták és az itáliai udvari pásztorjátékok fényében megerősíthetjük a tényt, hogy 16. századi drámai alkotásaink (köztük a fordítások): Bornemisza Péter *Electrája*, Balassi *Credulus és Júliája*, az *Iphigenia Auliszban*-fordítástörredék, de az ószövetségi *Jefte* – ez utóbbi külső, epikus formája ellenére is – problematikájuk, az ókori művészeti formák imitálása miatt is európai viszonylatban korszerű darabnak számítottak. Sok tekintetben szöveghagyományozódást figyelhetünk meg a 16. század második fele és a 17–18. század könyves és ünnepkultúrája között. A magyarországi és erdélyi egyházi iskolákban a 17–18. században előadott sokféle dráma egy, a keresztény intézményekben vagy a nemesi-főnemesi udvarokban Európa-szerte játszott, hadd mondjuk ki: egyetemes dramatikus repertoár helyi megvalósulása volt.